

ПОНЯТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА БЕЗСТОРОННОСТІ СУДУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ

Сопільник Р.Л.

(кандидат юридичних наук, доцент Львівського університету бізнесу та права)

Анотація. У статті піднімається проблема визначення складових категорій «незалежність» та «безсторонність» суду. Змістове наповнення категорій розглядається крізь призму євроінтеграційної парадигми. На матеріалах Європейського суду з прав людини виокремлюються складові євроінтеграційної категоріальної парадигми і в цьому ракурсі аналізуються внутрішньосистемні компоненти спеціальних категорій в антропо-аксіологічному вимірі.

Ключові слова: суд, незалежність, безсторонність, євроінтеграційна парадигма, верховенство права.

Summary. The article raised the problem of determining the constituent categories of «independence» and «impartiality» of the court. Meaningful categories considered in the light of European integration paradigm. In materials of the European Court of Human Rights European integration components distinguishes categorical paradigm and analyzed in this perspective intersystem components of special categories of anthropo-axiological dimension.

Keywords: court, independence, impartiality, European integration paradigm, the rule of law.

Постановка проблеми. Реалізація євроінтеграційних спрямувань до Європейського простору має на меті утвердження демократичних принципів, верховенства права, прав людини та фундаментальних свобод, зміцнення відповідних інституцій, зокрема у сфері правоохоронної діяльності, встановлення правосуддя, передусім посилення судової системи, покращення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості. Як вказано у Базових принципах незалежності судових органів, правосуддя вимагає, щоб кожен мав право на справедливий і публічний розгляд в компетентному, незалежному та безсторонньому суді [1]. У Загальній декларації прав людини зазначено, що кожна людина для визначення її прав та обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право на те, щоб її справа була розглянута з додержанням усіх вимог справедливості незалежним та безстороннім судом. У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачено, що кожна людина при визначенні її громадянських прав і обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону.

Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини. У цьому контексті актуалізується проблема розпредмечення категорійної складової в євроінтеграційній парадигмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми незалежності та безсторонності суду як суб'єкта реалізації права людини на судовий захист звертався А. Олійник, котрий проаналізував основні критерії, що ним має відповідати суд з огляду на вимоги, сформовані нормами міжнародних та європейських актів[2]. В. Городовенко досліджував проблему незалежності суддів у контексті судово-правової реформи. В. Рум'янцева розглядала «право на суд» як таке, що передбачає наявність суду, котрий відповідає критеріям незалежності і безсторонності[3]. А. Лужанський досліджував

«безсторонність» як складову категорій «правосуддя» та «справедливий суд»[4]. В. Кузьменко піднімала проблему незалежності суддів як основного принципу верховенства права [5]. С. Іваницький досліджував «незалежність» та «безсторонність» як оціночні категорії у світлі рішень Європейського суду з прав людини[6]. Деякі з аспектів незалежності і безсторонності суддів розглядалися такими вченими, як С. Бігун, Д. Гудима, Т. Дудаш, В. Кононенко, В. Качан, М. Костицький, В. Лебедев, П. Лупинська, П. Рабінович, В. Сімонович, О. Толочко, Е. Трегубов, В. Уваров, Ю. Шемшученко, В. Шишкін, Д. Ягунов.

Однак не досліджено характер розпредмечення категорій «незалежність» та «безсторонність» суду крізь призму євроінтеграційної парадигми.

Мета статті полягає у виявленні інваріантних складових категорій «незалежність» та «безсторонність» суду в антропоаксіологічному вимірі євроінтеграційної парадигми.

Виклад основного матеріалу. У Бордоській Декларації зазначено, що суспільство зацікавлене у тому, щоб верховенство права було гарантоване шляхом справедливого, безстороннього та ефективного правосуддя. Справедливе відправлення правосуддя потребує рівності у правах обвинувачення та захисту, а також поваги до незалежності суду, дотримання принципу розподілу влади та обов'язкової сили остаточних судових рішень [7]. У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права підкреслюється, що кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. У демократичному суспільстві, як зазначено у Рекомендації (94) 12 Комітету міністрів Ради Європи, судді повинні діяти незалежно та бути захищеними від будь-якого стороннього впливу; проводити справу неупереджено, спираючись на власну оцінку фактів та власне витлумачення закону; забезпечувати для сторін однакові можливості бути заслуханими; утримуватись від винесення вироку у справі чи відмовитись від розгляду, якщо на те існують вагомі причини [8].

Ратифікувавши Конвенцію, Україна тим самим визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини. У цьому контексті особливої ваги набуває вивчення практики Європейського суду. Зазначимо з цього приводу, що при розгляді справ нас цікавитиме змістове наповнення категорій «незалежність» і «безсторонність» суду як таких, що являють собою складні спеціальні категорії, здатні об'єктивуватись в аксіоантропологічному вимірі. Так, у Справі «Фельдман проти України» Суд наголошує, що, вирішуючи, чи може суд вважатися незалежним у розумінні п. 1 статті 6 Конвенції, необхідно звертати увагу, *inter alia*, на наявність гарантій від зовнішнього тиску та на питання, чи проявляє він ознаки незалежності[9]. У Справі «Бочан проти України» зазначається, що для того, щоб виявити, чи є суд незалежним, необхідно звертати увагу на спосіб призначення його членів та термін їх повноваження, а також на існування гарантій проти зовнішнього тиску і наявність ознак незалежності[10]. У Справі «Науменко проти України» уточнюється, що, визначаючи, чи є суд незалежним, слід зважати на процес призначення членів суду, наявність гарантій від стороннього впливу і на те, чи сповідує він принцип незалежності [11]. Наприклад, по Справі «Олександр Волков проти України» Європейський суд встановив порушення п.1 статті 6 Конвенції через відсутність незалежності та безсторонності ВРЮ. Посилаючись на об'єктивний аспект, Суд відзначив таку, що не відповідає вимогам, процедуру формування ВРЮ, оскільки на той час переважна кількість членів була призначена органами законодавчої та виконавчої влади[12].

Поряд з цим необхідно визнати, що, як сказано у Справі «Кубер проти Бельгії», обов'язком кожної держави є створення таких судів, діяльність яких відповідала б принципам неупередженості [13]. Передусім йдеться про те, що, як зазначається у Справі «Пуллар проти Об'єднаного Королівства», існує два аспекти безсторонності: суб'єктивний та об'єктивний [14]. У Справі «Кембел і Фел проти Сполученого

Королівства» вказується, що належить рівною мірою зважати як на суб'єктивні, так і на об'єктивні критерії [15]. На важливості врахування обох аспектів наголошується у справах «П'єрсак проти Бельгії»[16] та «Ремлі проти Франції»[17].

У Справі «Науменко проти України» йдеться про неупередженість, котра для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції, має визначатися суб'єктивно, тобто на підставі особистих переконань та поведінки конкретного судді у справі, та об'єктивно через встановлення того, чи надає суддя достатньо гарантій для того, щоб усунути підстави сумніватися в його неупередженості[11]. У Справі «Фельдман проти України» зазначено, що при визначенні безсторонності суду у розумінні п. 1 статті 6 має бути враховано власне переконання судді у тій чи іншій справі, а також з'ясовано, чи забезпечив суддя належні гарантії для усунення будь-якого сумніву в його безсторонності[9].

У Справі «Дактарас проти Литви» Суд відзначив, що п. 1 статті 6 Конвенції містить два аспекти вимоги безсторонності. По-перше, орган, який розглядає справу, повинен бути безстороннім суб'єктивно, тобто жодний його член не повинен мати особистої зацікавленості чи упередженості. По-друге, такий орган повинен бути безстороннім з об'єктивного погляду[18]. У Справі «Бочан проти України» Суд підкреслив, що безсторонність в об'єктивному сенсі повинна виходити з визнання гарантій її наявності, а у суб'єктивному розумінні пов'язуватися з поведінкою окремого судді[10].

«Неупередженість», як зазначено у Справі «Салов проти України», має визначатися суб'єктивною оцінкою на підставі особистих переконань та поведінки окремого судді у конкретній справі, тобто жоден з членів суду не має проявляти будь-якої особистої прихильності або упередження[19]. У Справі «Белуха проти України» наголошувалося, що, відповідно до суб'єктивного критерію, беруться до уваги особисті переконання та поведінка окремого судді, виявляється його упередженість або ж безсторонність по конкретній справі[20].

У Справі «Фіндлі проти Сполученого Королівства» зазначено, що у суб'єктивному розумінні суд не повинен піддаватися емоціям, в об'єктивному – необхідно виключити будь-які сумніви щодо його безсторонності[21]. У Справі «Бушемі проти Італії» Суд підкреслив, що судді повинні виявляти достатню стриманість при виконанні ними службових обов'язків, щоб гарантувати репутацію безсторонності суду[22]. Наприклад, у Справі «Ремлі проти Франції» зазначено, що суддя висловив міркування расистського характеру. У зв'язку з цим позивач надіслав скаргу щодо небезсторонності суду[17]. В окремій думці судді Петтіті з цього приводу було висловлено міркування стосовно того, що у розумінні статті 6 Конвенції засіб для виправлення можливої небезсторонності може з'явитися лише у тому випадку, якщо йтиметься про увесь склад суду, а не про скаргу, скеровану виключно проти одного судді. Суддя Боннічі висловився, що дійсно підозра у небезсторонності суду не може бути висловлена на підставі визнання небезстороннім одного з його членів [17].

Слід зважати на те, що безсторонність не завжди реалізується. Так, у Справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» заявник скаржився, що його скарга не була розглянута безсторонньо. Він не заперечував існування у законодавстві норм, що гарантують незалежність та безсторонність судів. Однак водночас заявив, що на практиці дотримання цих норм не завжди забезпечене [23].

Необхідно враховувати, що до конструкції права на справедливий суд включається й обов'язковий та остаточний характер судового рішення. Судова система, в якій можливо скасувати судові рішення, що повинне бути остаточним і обов'язковим, вказується з цього приводу у Справі «Бочан проти України», несумісна з принципом юридичної визначеності[10].

Європейський суд з прав людини неодноразово визнавав порушення ст.6 Конвенції у справах, в яких остаточне судові рішення через деякий час скасовувалося за заявою органу державної влади чи прокуратури без надання нових доказів у справі, тоді як права вищих судів переглядати судові рішення мають використовуватися з метою виправлення

допущених помилок, а не для проведення судових слухань. Як приклад наведемо рішення у Справі «Трегубенко проти України»: заявник скаржився, що остаточне і обов'язкове судове рішення, винесене на його користь, було скасовано у порядку нагляду. Суд зазначив, що таким чином було зведено нанівець увесь судовий розгляд, який завершився прийняттям остаточного та обов'язкового рішення, а відтак порушено принцип *res judicata* щодо рішення, яке вже було частково виконане[24].

У Справі «Бакай та інші проти України» зазначалося, що пункт 1 статті 6 Конвенції захищає право кожного на розгляд питання щодо його цивільних прав і обов'язків судом чи трибуналом, проте, це право було б примарним, якби національна правова система однієї з держав-учасниць дозволяла, щоб остаточне рішення суду залишалось невиконаним на шкоду однієї зі сторін. Важко собі навіть уявити, щоб стаття 6 детально описувала процесуальні гарантії, які надаються сторонам у спорі, а саме: справедливий, публічний і швидкий розгляд, і водночас не передбачала виконання судових рішень. Якщо вбачати у статті 6 тільки проголошення доступу до судового органу та права на судове провадження, то це могло б породжувати ситуації, що суперечать принципу верховенства права, який Договірні держави зобов'язалися поважати, ратифікуючи Конвенцію. Отже, для цілей статті 6 виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина «судового розгляду»[25].

У цьому ж руслі у Справі «Хорнсбі проти Греції» зазначалося, що право на суд стало б ілюзорним, якби судове рішення залишалося невиконаним. Виконання винесеного Судом рішення повинне розглядатися як невід'ємна частина статті 6[26]. Право на суд, зазначається у Справі «Бурдов проти Росії», стало б втраченим, якби національна правова система дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судове рішення залишалося невиконаним, на шкоду будь-якій стороні. Важко уявити ситуацію, якби пункт 1 статті 6 докладно описував процедурні гарантії, які надано сторонам у спорі, - справедливість, відкритість і оперативність проваджень, – і не передбачав би гарантій виконання судових рішень; тлумачення статті 6 як положення, що лише гарантує право на звернення до суду та проведення судового розгляду, могло б призвести до ситуації, несумісної з принципом верховенства права[27]. У Справі «Лізанець проти України» з цього приводу зазначено, що рішення суду не набуває свого практичного значення доки воно не буде виконане[28].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На підставі вище наведеного доходимо висновку, що категорії «незалежність» та «безсторонність» суду за своєю структурою є складними системними категоріями, які об'єктивуються у правовій реальності. Матеріали Європейського суду з прав людини дають підстави стверджувати, що категорія незалежності, як спеціальна категорія синтетичного характеру, містить у собі складові, які, об'єктивуючись, передбачають не лише наявність ознак незалежності, а й існування гарантій від зовнішнього тиску. Категорія безсторонності опредмечується в суб'єктивно-об'єктивній площині, у якій на теоретичному рівні діяльність судів доцільно осмислювати в антропоаксіологічному вимірі.

Список використаних джерел

1. Basic principles on the independence of the judiciary adopted by the Seventh United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders held at Milan from 26 August to 6 September 1985 and endorsed by General Assembly resolutions 40/32 of 29 November 1985 and 40/146 of 13 December 1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fair.erg.ua/content/library_doc/001UN_Basic_Principles_on_the_Independence_of_the_Judiciary_ENG.pdf
2. Олійник А. Суд як суб'єкт забезпечення європейських стандартів права на судовий захист / А. Олійник // Ефективність державного управління. – 212. – Вип. 32. – С. 144 – 150.
3. Рум'янцева В.В. Поняття "безсторонній і незалежний суд" в сенсі п. 1 статті 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини" (Європейська модель права справедливого судочинства) / В. В. Рум'янцева [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.minjust.gov.ua/1955>

4. Лужанський А. В. Безсторонній суд як об'єкт доступу в контексті міжнародних зобов'язань України / А. В. Лужанський // Вісник Верховного суду України. – 2012. – № 2. – С. 20 – 25.
5. Кузьменко В. Забезпечення незалежності суддів потребує внесення змін до порядку ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань / Валентина Кузьменко // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 3. – С. 40 – 45.
6. Іваницький С.О. Право особи на розгляд її справи незалежним і безстороннім судом у світлі рішень Європейського суду з прав людини / С. О. Іваницький [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/5D9D00E9C4CFE22576E800321>
7. Бордоська декларація (Судді та прокурори у демократичному суспільстві) [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/76FA438F3292FF99C22576F60>
8. Рекомендація (94) 12 Комітету міністрів Ради Європи "Незалежність, дієвість та роль суддів" [Електронний ресурс] – Режим доступу http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_323
9. Case of Feldman v. Ukraine (Applications No 76556/01;38779/04) [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://echr.ketse.com/doc/38779.04-76556.01-en-20100408/view/>
10. Case of Bochan v. Ukraine (Application No 7577/02) [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://echr.ketse.com/doc/7577.02-en-20070503/>
11. Case of Naumenko v. Ukraine (Application No 41984/98) [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://echr.ketse.com/doc/41984.98-en-20031014/>
12. Case of Oleksandr Volkov v. Ukraine (Application No 21722/11) [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-115871>
13. Case of de Cubber v. Belgium (Application No 9186/80) [Електронний ресурс] – Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57465#{"itemid":\["001-57465"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57465#{)
14. Case of Pullar v. United Kingdom (Application No 22399/93) [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/Hof.nsf/1d4d0dd240bfee7ec12568490035df05/>
15. Case of Campbell and Fell v. the United Kingdom (Application No 7819/77; 7878/77) [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57456#{"itemid":\["001-57456"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57456#{)
16. Case of Piersack v. Belgium (Application No 8692/79) [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57557#{"itemid":\["001-57557"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57557#{)
17. Case of Remli v. France (Application No 16839/90) [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57983#{"itemid":\["001-57983"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57983#{)
18. Case of Daktaras v. Lithuania (Application No 42095/98) [Електронний ресурс] – Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58855#{"itemid":\["001-58855"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58855#{)
19. Case of Salov v. Ukraine (Application No 65518/01) [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.slideshare.net/ageyev/case-of-salov-v-ukraine>
20. Case of Belukha v. Ukraine (Application No 33949/02) [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://caselaw.echr.globe24h.com/0/0/ukraine/2006/11/09/case-of-belukha-v-ukraine-77950-33949-02.shtml>
21. Case of Findlay v. the United Kingdom (Application No 22107/93) [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58016#{"itemid":\["001-58016"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58016#{)
22. Case of Buscemi v. Italy (Application No 29569/95) [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/e4ca7ef017f8c045c1256849004787f5/e23b62adf626a395c12567f40046db10?OpenDocument>
23. Case of Sovtransavto – Holding v. Ukraine (Application No 48553/99) [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60634#{"itemid":\["001-60634"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60634#{)
24. Case of Tregubenko v. Ukraine (Application No 61333/00) [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-67248#{"itemid":\["001-67248"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-67248#{)
25. Case of Bakay and others v Ukraine (Application No 67647/01) [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://echr.ketse.com/doc/67647.01-en-20041109/view/>
26. Case of Hornsby v. Greece (Application No 18357/91) [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/d0cd2c2c444d8d94c12567c2002de990/>
27. Case of Burdov v. Russia (Application No 33509/04) [Електронний ресурс] – Режим доступу [http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001_90671"itemid":\["00190671](http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001_90671)
28. Case of Lizanets v. Ukraine (Application No 6725/03) [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://caselaw.echr.globe24h.com/0/0/ukraine/2007/05/31/case-of-lizanets-v-ukraine-80701-6725-03.shtml>